

A FOTÓK ÉS KÉPESLAPOK NÖVEKVŐ SZEREPE A DÉLVIDÉK-KUTATÁSBAN

PUSZTAI VIRÁG

ABSTRACT

Previously, historical studies did not regard images as a truly reliable source, but since the turn of the millennium, they became more and more prominent in research. The idea of an objective narrative with a fixed point of view was replaced by the view that history is a collection of individual stories. This made it possible to add the images together with their subjective properties to the list of sources, since important information can be read from the bias of the creator, the degree of idealization, the representational conventions in effect at the time of creation, or the direction of the image. It is no coincidence that more and more historical works are appearing in the Délvidék as well, in which images play the main role.

Napjaink történeti kutatásaiban egyre nagyobb szerepet játszanak a képek, különös tekintettel a fotókra és a képeslapokra. A felértékelődés folyamatához minden bizonnyal hozzájárult a digitalizáció és az internet, hiszen az ezredforduló után világszerte lendületet kapott a kulturális örökség vizuális dokumentumainak digitalizálása, a világhálóra való feltöltése, közkinccsé tétele.¹ A múzeumok egyre nagyobb figyelmet fordítanak fotóarchívumaik gondozására, kutathatóvá tételére. Az ezredforduló után különféle magánkezdmenyezések is megindultak a lakosság birtokában lévő fényképek, képeslapok begyűjtésére, digitalizálására.²

Az interneten találkozhatunk olyan oldalakkal, amelyek egy-egy időszak képtárát gyarapítják önkéntes feltöltések segítségével. Ugyancsak az ezredforduló után indult dinamikus növekedésnek azon kiadványok száma, amelyek a fotók és képeslapok tükrében ábrázolnak bizonyos történelmi eseményeket, vagy mutatják be egy-egy földrajzi egység, régió, település történetét.³

E tendencia jól érzékelhető a Délvidék-kutatásban is. Az elmúlt időszakban több olyan kötet is a kutatók, illetve az érdeklődő olvasóközönség kezébe kerülhetett, amely egy-egy délvidéki település történetét ábrázolja – fényképek vagy képeslapok tükrében. Ilyen például a

Forró Lajos, Kávai Szabolcs és Tandari Erzsébet szerkesztésében, 2008-ban megjelent *Martonosi emlékképek a 20. századból*⁴ című kötet, ami száz fotó és kiegészítő jegyzetek segítségével festi meg a települést, melynek neve sokak számára egybefűződik a paprikatermesztéssel és a kosárfonással. A szerkesztők e tevékenységeket és sok egyéb értéket is igyekeznek bemutatni az észak-bácskai falu múltjából. Ezt követte egy hasonló kiadvány, amely magyarkanizsai fotókból válogat. Fejős Sándor, Forró Lajos és Kávai Szabolcs szerkesztésében 2013-ban jelent meg a *Kanizsai képeslapok a 20. századból*⁵ című, kemény borítós, impozáns album, amely a XIX. század végétől egészen a közelmúltig ábrázolja a város gazdasági és társadalmi életét, politikai, közéleti és kulturális tevékenységét.

Mindezek után, 2020-ban egy olyan kiadvány is napvilágot látott, amely már nagyobb merítést tartalmaz, a teljes Délvidék képeslapkincséből szemezget. Fejős Sándor, Forró Lajos és Molnár Tibor *Délvidéki képeslapok a XIX. és XX. századból*⁶ címmel jelentették meg kötetüket a magyar kormány, a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága és a Bethlen Gábor Alap támogatásával. (Fontos tisztázni, hogy a szerzők Délvidék alatt a történelmi Magyarországnak az SZHSZ Királysághoz csatolt területeit értik, a kötet pedig a mai Vajdasághoz tartozó rész történetét mutatja be a képes postai levelezőlapok révén.) A könyv az 1867 és 1945 közötti időszakot három részre bontva tárgyalja. Az első tanulmány az 1867 és 1920 közötti időszakról ad történelmi áttekintést,⁷ a második a két világháború közötti időszak politikai és társadalmi változásait mutatja be,⁸ az utolsó – Forró Lajos⁹ tanulmánya – pedig a Bácska 1941 és 1945 közötti történetéből villant fel pillanatképeket.¹⁰ A kötet összesen 83 képeslapot vonultat fel, melyek alatt a szerzők kiegészítő információkat, háttértörténeteket, érdekességeket osztanak meg az olvasóval egy-egy kis keretben. A kötet így akkor is le tudja bilincselni forgatóját, ha az találmányra nyitja ki valahol, és véletlenszerű sorrendben kezdi el böngészni a képeket és a képaláírásokat. A számításait viszont azok is megtalálhatják, kik alaposabb történelmi ismeretekre vágynak, hiszen a bőséges irodalom- és levéltári forrásjegyzékkel ellátott tanulmányok tudományos igényvel készültek. A kötet tehát egyaránt izgalmas lehet a kutatók, a történészek és a „civil” olvasóközönség számára is.

A hasonló, szerencsés egybeesések oka azonban nem csupán az, hogy a színes képekkel illusztrált történeti/helytörténeti kiadványok sikeresek a könyvpiacra, hiszen több potenciális olvasóra tarthatnak számot. E koncepció mögött tetten érhető az a fordulat is, amely szinte valamennyi tudományágba begyűrűzik. A kép legitim forrássá vált, a tudományos világ magába integrálta. Azt tapasztalhatjuk, hogy a vizualitás és a vizualizálás jelentősége egyaránt nő a természettudományok és a társadalomtudományok terén. Erre mutatott rá Horst Bredekamp, a Humboldt Egyetem professzora is, aki szerint „ha a történettudomány felmenti a képi forrásokat az illusztráció ódiama alól, ha a tudománytörténet a tudományok vizuális feltételeit hangsúlyozza, (...) mindez azt jelzi, hogy a kutatás területén is végbemegy az a mélyreható s a kultúra egészében érzékelhető fordulat, amelyet a modern képi technikák és a vizuális részvétel vágya hívtak elő.”¹¹ Ez az a jelenség, amelyet a '90-es évek vége óta képi vagy ikonikus fordulatként emlegetnek a szakemberek.¹²

A történettudomány a XX. század utolsó évtizedeiig nem tekintett igazán komoly és megbízható forrásként a képekre. Az indok a képek szubjektivitása, idealizált mivolta és manipulálhatósága volt. A történelem folyamán a képeket készítő mesterek – festők, grafikusok, szobrászok – a naturalis, valóságúságra törekvő leképezés helyett gyakran szimbolikus ábrázolásmódot alkalmaztak, többletjelenéssel ruházták fel a megjelenített látványt, vagy idealizálták az ábrázolásuk tárgyát. Nem ritkán a történelmi szereplők megrendelésére készültek a képek, amelyek megszüpítették a valóságot. A szimbolikus képértelmezés pedig nehezen fért meg a történetírás objektivitás-igényével. A fotográfia felfedezésével ugyan egy önmagát a világ hű másolójaként definiáló médium lépett színre – Talbot például a természet irónjának nevezte a fényképezőgépet¹³ –, ám az illúzió gyorsan elillant, és nyilvánvalóvá vált, hogy a fotó is manipulálható. Erre a megállapításra az olyan, széles körben ismertté vált példák erősítették rá, mint Roger Fenton *A halál árnyékának völgye* (1855) című, vélhetően megrendezett képe, vagy Robert Capa sok találgatást kiváltó, *A milicista halála* (1936) című fotója. De közismertek a sztálini diktatúra során retusált fényképek is, amelyekről fokozatosan tűntek el a szereplők. A fotó művészetté válásának folyamata pedig egyértelművé tette, hogy a végeredményt tekintve egyáltalán nem mellékes, ki áll a fényképezőgép mögött. Így tehát a fotó forrásként való felhasználása is ingoványos talajnak tűnt.

Az ezredforduló környékétől azonban egyre nagyobb tér jutott annak az elgondolásnak, hogy nincs egyetlen, fix nézőpontból ábrázolható és tökéletesen objektív történelmi narratíva, hanem a történelem szubjektív történetek összessége. A képi források jelentőségének növekedése párhuzamos azzal a folyamattal, melynek során egyre nagyobb tudományos figyelem irányul az egyéni, szubjektív nézőpontból elmesélt történetekre. Egyre fontosabbá válik, hogy a hétköznapi emberek és a kisebb közösségek hogyan éltek meg egy-egy történelmi eseményt, hiszen

a magán-narratíváik által árnyaltabb képet kaphatunk azokról. Felértékelődött például az *oral history*, azaz az elbeszélte történelem módszere. Ugyanakkor a levéltári források is egyéni sorsokba adnak bepillantást, és ezek a Délvidék-kutatásban különösen nagy jelentőségre tettek szert az utóbbi évtizedekben. Fejős Sándor¹⁴ kiemeli, mekkora lendületet adott a történetírásnak a szerbiai levéltárak évtizedekig elzárt iratainak kutathatóvá válása a Magyar-Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság felállítását (2009) követően, és hozzáteszi azt is, hogy a tudományos munkák mellett számos ismeretterjesztő, színes kiadvány is napvilágot látott, amely az eseményeket „a mikroközösség, az egyén szemszögéből igyekezett bemutatni.”¹⁵

E szemléletváltással párhuzamosan erősödött a képek pozíciója is a források viszonylatában, hiszen azok szintűgy egyedi történeteket mesélnek. Elek Orsolya a fotó történettudományban betöltött szerepét vizsgálva rámutat, hogy a „*hogyan történt?*” és a „*mit tudunk a múlt eseményeiről?*” kérdéseket egyre inkább felváltja a „*hogyan látjuk, láthatjuk és láttatjuk a múltat?*” kérdésköre. Előtérbe került a kultúraelemzés területéhez tartozó emlékezetkutatás, amely előszeretettel támaszkodik a fotográfiára, a filmre, a televízióra, a művészeti alkotásokra és a múzeumi tárgyakra. Úgy véli, „*az emlékezet fogalma a múlt megismerésében paradigmaváltást kell, hogy jelentsen, mely folyamatban a fényképek jelentékeny szerepet játszanak.*”¹⁶

E szemléletváltás lehetővé tette azt, hogy a képeket a maguk szubjektív tulajdonságaival együtt lehessen beemelni a források közé, és éppen az alkotó elfogultságából, az idealizálás fokából, a keletkezés idején ható ábrázolási konvenciókból, a kép megrendezetségből és a manipulációs kísérletekből lehessen kiolvasni információkat az adott korra, helyre vagy történelmi szereplőkre vonatkozóan. Ebben az értelmezésben tehát nincs jó és rossz, hiteles vagy hiteltelen forrás, hiszen beszédes az is, hogy mi marad le a képekről, mire próbálják ráirányítani a figyelmet, vagy mit próbálnak takargatni.

Fotóink, képeslapjaink vizsgálata egyúttal önvizsgálat is: feltárulhat előttünk, hogy milyen összetevőkből, milyen motivációktól vezérelve konstruálódnak identitásaink. Ilyen értelemben a köz- és magángyűjteményekben őrzött képeket szellemi örökségünk legbecsesebb megnyilvánulásaiként kell értelmeznünk, melyek kulcsot adhatnak a jelenhez és támaszt a jövőbe vezető úton. Azok a kiadványok pedig, amelyek hozzájárulnak a fotók és képeslapok közkinccsé tételéhez, megadják a lehetőséget arra, hogy a közösség tagjai lássák, hogyan fonódnak egymásba az egyéni történetek, melyek a közös traumáik és élményeik. Segítik az adott közösséget abban, hogy tagjai számba vegyék, honnan jöttek, milyen erővonalak formálták és formálják a történetüket, milyen árnyakon kell túllépniük és milyen értékeket kell megőrizniük. Mindez a vajdasági magyarság számára is tanulságos folyamat. Ám fontos, hogy az érintetteket ne hagyjuk magukra ezzel a nehéz feladattal! Nem lehet eléggé hangsúlyozni a precíz történészi és helytörténészi munka fontosságát,

amely nyomába ered a képek történetének, számba veszi a szereplőket, és igyekszik róluk a lehető legpontosabb elemzéseket megadni. A Délvidék Kutató Központ tagjai igen fontos feladatot vállalnak fel azzal, hogy a lakossággal kapcsolatot tartva folyamatosan gyarapítják a szervezet fénykép- és képeslap-archívumát, gyűjtik a képekhez kapcsolódó adatokat, digitalizálják, katalogizálják és publikálják a forrásokat.

JEGYZETEK

- 1 Magyarországon 2011-ben indult el a MaNDA, azaz a Magyar Nemzeti Digitális Archívum, azzal a céllal, hogy az országos digitalizálási közmunkaprogram keretében feldolgozza és online elérhetővé tegye a teljes magyar kulturális örökséget. Feladatait 2017-től a Magyar Nemzeti Filmalap Zrt., az Országos Széchényi Könyvtár és a Forum Hungaricum Nonprofit Kft. vette át. Az MTVA archívumának részét képező Nemzeti Fotótárban is böngészhetünk több mint 300 ezer fotó között: <https://archivum.mtva.hu/photobank>
- 2 Lásd pl. a 2010-ben elindult Fortepan nevű oldalt: <https://fortepan.hu/>
- 3 Lásd pl. Karsay Orsolya – Monok István: *A régi Magyarország képeslapokon*. Osiris Kiadó, [h.n.] 2006.; Tasnádi Zsuzsanna: *Népviseltek és népelet a monarchiabeli képeslapokon*. Cser Kiadó, [h.n.] 2012.; Péter I. Zoltán: *Régi képeslapok, régi történetek*. Kossuth Kiadó, [h.n.] 2016.; Katona József: *Erdély képeslapokon*. Zrinyi Kiadó, [h.n.] 2021.
- 4 Forró Lajos – Kávai Szabolcs – Tandari Erzsébet (szerk.): *Martonosi emlékképek a 20. századból*. Délvidék Kutató Központ, Szeged, 2008.
- 5 Fejős Sándor – Forró Lajos – Kávai Szabolcs (szerk.): *Kanizsai képeslapok a 20. századból*. Délvidék Kutató Központ, Szeged, 2013.
- 6 Fejős Sándor – Forró Lajos – Molnár Tibor (szerk.): *Délvidéki képeslapok a XIX. és XX. századból*. Vajdasági Kutató Központ Egyesület, Magyarkanizsa, 2020.
- 7 Fejős Sándor – Molnár Tibor: *A Délvidék történeti vázlata 1867–1920*. In: Fejős Sándor – Forró Lajos – Molnár Tibor (szerk.): *Délvidéki képeslapok a XIX. és XX. századból*. Vajdasági Kutató Központ Egyesület, Magyarkanizsa, 2020. 9–71.
- 8 Fejős Sándor – Forró Lajos: *Politikai és társadalmi változások a két világháború közötti Délvidéken*. In: Fejős Sándor – Forró Lajos – Molnár Tibor (szerk.): *Délvidéki képeslapok a XIX. és XX. századból*. Vajdasági Kutató Központ Egyesület, Magyarkanizsa, 2020. 73–102.
- 9 A szerző a témában írt munkáit lásd bővebben: Forró Lajos: *Likvidacija Madjara u Vojvodini 1944–1945*. *Hereticus*, Časopis za preispitivanje prošlosti, 2020. 18: 1/2. 74–86.; Forró Lajos: *Etnikai tisztogatás a Vajdaságban. 1944–1945*. In: Gulyás László (szerk.): *A Délvidék története. Titótól Milosevicig. 1944–2000*. Szeged, 2019. 13–26.; Forró Lajos: *Magyarkanizsa 1941–1945*. In: Fejős Sándor (szerk.): *Magyarkanizsa monográfiája 1848–1945*. Magyarkanizsa, Szerbia, 2018. 297–351.; Forró Lajos: *Az 1944–45-ös magyarellenes atrocitásokkal kapcsolatos irattípusok a Vajdasági Levéltárban. Különös tekintettel Magyarkanizsa községre*. In: Hornyák, Árpád; Bíró, László (szerk.): *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948*. Budapest, 2016. 265–288.; Forró, Lajos: *The Process and Administration of Partisan Retaliations in Magyarkanizsa and its Area*. In: *Délvidéki Szemle*, III. évf. (2016) 2. sz. 64–99.
- 10 Forró Lajos: *Pillanatképek Bácska 1941–45 közötti történetéből*. In: Fejős Sándor – Forró Lajos – Molnár Tibor (szerk.): *Délvidéki képeslapok a XIX. és XX. századból*. Vajdasági Kutató Központ Egyesület, Magyarkanizsa, 2020. 103–141.
- 11 Bredekamp, Horst: *Fordulópontok. Az iconic turn ismertetőjegyei és igényei*. In: Nagy Edina (szerk.): *A kép a médiaművészet korában*. L'Harmattan, Budapest, 2006. 13.

- 12 Bővebben lásd: Pusztai Virág: *A látásról és a képekről való gondolkodás változásai a XX. század folyamán*. In: Pelesz Nelli (szerk.): *Művelődés, műveltség, minőség*. Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, Szeged, 2020. 23–33. old.
- 13 William Henry Fox Talbot 1844 júniusa és 1846 áprilisa között hat füzetben, 150 példányban adta ki *The Pencil of Nature* című albumát, melyben az általa kifejlesztett pozitív-negatív eljárás történetét és eredményeit mutatta be. Ez volt az első kereskedelmi forgalomba szánt kiadvány, melyben fotográfiák szerepeltek.
- 14 A szerzőnek a témakörben több tudományos munkája megjelent. Lásd bővebben: Fejős Sándor: *Education and Culture in Magyarokanizsa during the Dualist Era*. In: *Délvidéki Szemle*, II. (2015) 2. sz.; Fejős Sándor: *Magyarokanizsa története 1895 –1914*. In: *Magyarokanizsa monográfiája 1848–1945*. Főszerkesztő: Fejős Sándor. Magyarokanizsa, 2018. 127–179.; Fejős Sándor: *Magyarokanizsa rendezett tanácsú várossá válásának főbb momentumai*. In: *Délvidéki Szemle*, IV. évf. (2017) 2. sz. 19–29.; Fejős Sándor: *Gazdaság és társadalmi változások Magyarokanizsán 1867 és 1918 között*. In: Miklós Péter (szerk.): *Nemzetiségek, vallások, kultúrák a Dél-Alföldön*. Szeged, 2019.; Fejős Sándor: *Magyarokanizsa művelődéstörténete (1867–1918)*. Szeged, 2019.; Fejős Sándor: *A civil szervezetek, mint a társadalom alappillérei*. In: *Mi a magyar most, Vajdaságban?* III. Történelem. Újvidék, 2020.
- 15 Fejős Sándor: *Előszó*. Fejős Sándor – Forró Lajos – Molnár Tibor (szerk.): *Délvidéki képeslapok a XIX. és XX. századból*. Vajdasági Kutató Központ Egyesület, Magyarokanizsa, 2020. 7.
- 16 Elek Orsolya: *A fénykép történeti forrásként való alkalmazhatóságáról*. In: *KORALL* 19. évf. (2018) 73. sz. 6.